

Web Kerikata.hu

Google Hirdetések

Gyermekkortörténet Spanyolországban

(III. Országos Neveléstudományi Konferencia
Gyermekkortörténeti kutatások szimpóziuma, Budapest, 2003. október 10.) és
(Iskolakultúra 2004/10. szám, 84-93. o.)

© 2003 Ambrus Attiláné Dr. Kéri Katalin egyetemi docens

Az előadás témája

A Magyarországon eddig megjelent egyetemes (azaz főként európai és észak-amerikai) gyermekkortörténetet bemutató szakmunkák szerzői Ariès művén kívül szinte kizárólag angol vagy német nyelvű, angolszász országokban keletkezett szakirodalmat használtak kutatásaikhoz. A spanyolországi, francia, portugál és olasz, elsősorban család- és társadalomtörténeti, illetve mentalitástörténeti keretekbe illeszkedő, gyakran az életmódtörténeti kutatások részét képező gyermekkortörténet feltárásának eredményei így hazánkban még jórészt felfedezésre várnak.

Előadásunk címe kettős értelmű: bemutatásunk egyrészt áttekintést ad az utóbbi évtizedek spanyolországi gyermekkortörténeti kutatásairól. Ez a historiográfiai bevezetés érinti a témával kapcsolatos ottani főbb irányzatokat, forráscsoportokat és kiadott műveket. Más dél-délnyugat-európai országokhoz hasonlóan a spanyolországi kutatások középpontjában is a gyermek családban elfoglalt helye, gondozása, nevelése, a gyermekbetegségek, gyermekszületés és gyermekhalandóság kérdése, a gyermekjátékok, gyermekmunka és gyermeki szexualitás vizsgálata áll.

Az előadás másrészt vázolja az ottani gyermekkortörténet eddig feltárt főbb jellegzetességeit, röviden kitérve különböző történeti korok fontosabb írott forrásainak tartalmára is a középkortól a 19-20. század fordulójáig. A hispániai területről származó, gyermeknevelési tárgyú műveket is hátrahagyó gondolkodók (Sevillai Isidorus, Bölcs Alfonz, Raimundus Lullus, Antonio Nebrija, Juan Luis Vives, Baltasar Gratianus, Martín Sarmiento, Josefa Amar y Borbón, Miguel Unamuno és mások) életműve ugyanis szerves része az európai pedagógiai gondolkodás történetének, és írásaik vizsgálatára fontos adalékokkal és szempontokkal járulhat hozzá az egyetemes gyermekség-történet még teljesebb megismeréséhez.

A témaválasztás indoklása

Jóllehet, Spanyolország Európa egyik legjelentősebb területű és lélekszámú országa, hazánktól való távolsága és félperiférikus jellege miatt sokáig kiesett a magyar kutatók látóteréből. Néhány speciális, történeti téma kutatói ugyan mélyreható, és nemzetközi szinten is nagy elismerést kiváltó feltárásokat végeztek,^[1] a neveléstörténeti kutatásokra azonban máig szinte semmiféle hatást nem gyakorolt mindez. Manapság pedig különösen nagy szükség van olyan földrajzi területek vizsgálatára, ahol évszázadokon vagy – Hispániához hasonlóan – évezredekken keresztül számos, különböző kultúrájú, vallású és nyelvű nép, népcsoport élt és él együtt. Az Ibériai-félsziget eme területét távolsága ellenére is történeti szempontból

érdekessé teszi ez, a kulturális sokszínűség ténye. Fontos a terület történetének és neveléstörténetének, pedagógiai gondolkodóinak és gyermekképeinek megismerése amiatt is, mert 1492 után hosszú ideig ez volt az a térség, amely a legnagyobb hatást gyakorolta Latin-Amerika népeire, és évszázadokon keresztül közvetítő szerepet játszott kontinensünk és az Újvilág lakói között. Spanyolország területe amiatt is megérdemli a neveléstörténészek figyelmét, mert számos, az egyetemes neveléstörténetből jól ismert személy erről a területről származott, családi és iskolai neveltetése Hispániához kötötte. Ilyen volt többek között Quintilianus, Seneca, Isidorus, Miskawaih, Lullus, Vives és Unamuno, akiknek a tollából sok, más népek pedagógiai gondolkodóira is nagy hatást gyakorló mű született.

Gyermekkortörténeti kutatások Spanyolországban

Az utóbbi évtizedek kiemelkedő szinkrón neveléstörténeti témájaként szereplő gyermekkortörténet kutatása Spanyolországban is főként az 1970-es évek második felétől vett nagyobb lendületet. A Franco-rendszer összeomlása és a demokrácia kiépítése kedvezett ennek a folyamatnak, megélnéültek a forráskutatások, a család- és gyermekortörténeti vizsgálódások. Más európai országokhoz hasonlóan ebben az országban is az eredetileg francia és angol nyelven megjelent gyermekortörténeti művek tanulmányozása, majd lefordítása jelentette az első lépést. A spanyolországi egyetemi könyvtárak és kutatóintézetek polcain többnyire spanyolul is ott sorakoznak azok a művek, amelyek egy része máig nem olvasható magyar nyelven, vagy csak a legutóbbi időben került kiadásra hazánkban. (Például Lloyd de Mause híres műve, a „History of Childhood” 1982-ben jelent meg spanyolul, „Historia de la infancia” címmel,^[2] vagy Linda Pollock munkája „Muchachos olvidados. Las relaciones entre padres e hijos entre 1500-1900” címmel.) Napvilágot láttak továbbá spanyol nyelven azok a család- és nőörténeti, valamint a magánéleti szféráról íródott több kötetes kézikönyv-sorozatok is,^[3] amelyek szintén alapvetően hozzájárultak a társadalomtörténeti kutatások kiszélesedéséhez, magának a gyermekortörténeti kutatásnak a népszerűsödéséhez.

Az önálló, spanyol forrásokon nyugvó vizsgálódások szaporodását és eredményeit tanulmányok, előadások és könyvek egész sora jelzi. Ezek a feltárások egyrészt azokon, a tulajdonképpen már az ókortól fogva megőrződött forrásokon alapulnak, amelyek az egyetemes gyermekortörténetnek is nagy értékű dokumentumai. Ezek jelentős része még különösebb nyelvi felkészültséget sem kíván meg spanyolországi kutatótársainktól, lévén, hogy a középkortól fogva számos, a mai *castellano* nyelvet ismerők számára viszonylag könnyen olvasható, régi spanyol, gallego vagy katalán nyelven írott szöveg maradt fenn. Azok számára sem elérhetetlen tehát régi korok hispániai gyermekortörténetének a kutatása, akik nem vagy csak kevésbé ismerik az ókori vagy középkori latint, a középkori arabot vagy a héber nyelv sajátos, csakis az Ibériai-félszigeten használt középkori változatát.

A kifejezetten pedagógiai tárgyú művek vizsgálata mellett a spanyol kutatók kiemelten figyelmet fordítanak a jogi, irodalmi, képzőművészeti, orvosi, statisztikai és néprajzi források vizsgálatára is. Eredményeiket hazai és nemzetközi konferenciákon (pl. ISCHE rendezvények spanyol nyelvű szekciói), folyóiratokban (pl.: a Salamancai Egyetem monumentális, évente megjelenő spanyol nyelvű periodikájában, az „Historia de la Educación”-ban), nyomtatott és elektronikus kötetekben^[4] és (virtuális) múzeumokban teszik közzé.

Végül pedig meg kell említenünk azokat a külföldi kutatókat, akik érdeklődéssel fordultak a spanyolországi gyermekortörténet valamely szakasza vagy résztemája felé, és munkásságukban erről szóló publikációk is helyet kaptak.^[5]

Gyermekkortörténet a középkorban

A spanyolországi gyermekortörténet kutatásának eddigi eredményei vaskos köteteket töltenek meg. Jelen bemutatásban ezért mindössze arra vállalkozom, hogy időrendben haladva kiemeljek néhány fontos, és a magyarországi kutatók, olvasók körében is érdeklődésre számot tartó egykori forrást, vázolva azok gyermekekre vonatkozó tartalmát. (E források főként jogi és filozófiai, nevelésfilozófiai művek, így természetesen csak a spanyolországi gyermekortörténet egyfajta, igen szűk metszetét nyújthatják.) Rövid áttekintésemet a kora középkortól kezdem.

A kereszténység felvétele és elterjedése az Ibériai-félszigeten sem volt zökkenőmentes. A kora középkori klérus tagjai mindent megtettek a pogány szokások ellen, és ez a gyermekortörténettel is összefügg. A varázslások, babonák, ráolvasások helyett a gyermekek gondos nevelését hangsúlyozták. Az elemzők szerint már a vizigótok által összehívott első zsinatok döntései is alátámasztják azt, hogy a keresztény tanítások szellemében Hispánia területén is védtek a gyermekeket és szem előtt tartották jogaikat. A III. toledói zsinaton például 529-ben kemény büntetésről szóló határozatot hoztak azon szülők ellen, akik gyermeküket megölték. 572-ben a II. bragai (ma: Portugália) zsinaton is megismételték ezt, továbbá intézkedéseket hoztak abortusz esetére.^[6]

A vizigót időszak egyik legjelentősebb püspöke, Sevillai Isidorus „Etimológiák”^[7] című művében szintén többször írt a gyermekekről; óriási, az ókor és kora középkor tudásanyagát felölelő enciklopédikus munkájában például az emberi élet szakaszolása kapcsán szólt a gyermekkor jellemzőiről. Hippokratész alapján, de nem pontosan igazodva a neves görög orvos évszámaihoz, készítette el leírását. A hetes, mint misztikus szám több más korabeli szerzőhöz hasonlóan Isidorus művében is vissza-visszatért. Szerinte a kisgyermekkor születéstől 7 éves korig, a gyermekkor 7-14 évig, a kamaszkor 14-28 éves korig tart, míg 28 és 50 közé tette a fiatalság, 50-70 közé az érett felnőttkor, 70 fölé pedig az aggkor idejét.^[8]

Míg a zsinatok anyagának és Isidorus munkáinak eredetiben való tanulmányozásához latin nyelvtudásra van szükség, a nagyjából a 13. századtól keletkezett spanyolországi források jelentős részét a laikusok által is megértett „román” nyelven, azaz castellanóul írták, ez ugyanis ott a művelt klérus nyelvévé is vált. Ezen a nyelven született X. (Bölcs) Alfonz törvénykönyve, a „Siete partidas” is,^[9] amely nem csupán a kasztíliai jogtörténetnek, hanem a nevelés történetjének is fontos emléke. Ebben a törvénygyűjteményben keveredett a kánonjog, a római jog, a feudális jog, valamint a helyi jogszokások. Szerepel benne számos, az ókori tudósoktól származó szentencia is, így összességében tehát nem csupán jogi, hanem politikai-erkölcsstani forrásként is értelmezhető.^[10] A gyerekeket e törvénykönyv szerint 7 éves koruktól jegyezheték el, és a lányok 12, a fiúk pedig 14 éves koruktól köthettek házasságot. Ha valamelyik fél elérte a házassági kort, ám szeretne volna szülei által kötött jegességét felbontani, erre számos esetben lehetősége volt. Ebben a kútfőben is szerepel a gyermekkor szakaszolása, és jól látszik, hogy a különböző korú gyerekeket más-más nevekkkel illették. (*Niño* volt a 3 éves kor alatti kicsi,

akiről úgy tartották, nem értelmes, s bár vannak bizonyos szükségletei, nem tudja azokat kifejezni; mozo a 3-4 éves kortól nevelőhöz adott, már tanulékonynak tartott gyerek; *mancebo* a kamasz és *doncel* a fiatal nemesfiú.) A törvénykönyv igen részletesen szól a lovagi nevelésről, de ezen kívül valamennyi társadalmi réteg neveléséhez vázolta az eszményeket, és fontos mű ez az iskolák működése szempontjából is. Foglalkozott továbbá a dajkaválasztás és a szoptatás kérdésével,^[11] a törvénytelen és az elhagyott gyerekek sorsával.^[12] A gyermeknevelés kapcsán kifejezetten pozitív, keresztény hangnem tapasztalható ebben a jogforrásban. A szülőknek jámborságot, a gyerekeknek szülei megbecsülését írta elő, és a nevelés alapjaként a szeretetet állította. Fontos pedagógiai elvként kiemelték benne, hogy a gyerekeket szép beszédre, finom modorra, mértékletes evésre kell tanítani, és nekik megfelelő és számukra könnyen megtanulható mesékkel kell nevelni.^[13] Külön foglalkozott a törvénykönyv a hercegek és királykisasszonyok nevelésével. Érdekesség, hogy a mai szemmel nézve is meglepően korszerűen gondolkodó Bölcs Alfonz fatalista módon hitt az asztrológiában, és a gyermeknemzés, valamint a nevelés kapcsán is érintette ezt a kérdést a „Siete partidas”-ban.^[14]

A „Cántigas” című, szintén e tudós királyhoz köthető énekgyűjtemény pedig kifejezetten a gyerekkortörténet kapcsán lehet forrás, melynek szövegeiben szó esik szegény és szenvedő kisgyerekekről, valamint a gyermektelen házaspárok keserveiről. A törvényekből és a dalokból egyértelműen kiderül, hogy a középkornak ebben az időszakában Hispániában érték volt a gyermek, gondozása, felnevelése pedig fontos, keresztényi feladat.

Ezt a gondolatkört erősíti a szintén 13. századi mallorcai szerző, Ramon Llull (1232 v. 1235-1315). Katalán nyelven írt szép és a későbbi korokban sokak által idézett munkájában, a „Libre d'Evast e d'Aloma e de Blanquerna” című könyvben azt írta le, milyen is az ideális nevelés, amit gyermekének, Blanquernának nyújthat a keresztény házaspár, Evast és Aloma.^[15] Ebben a műben Llull számos olyan kérdést érintett, amelyek később, a 18. század közepén Rousseau „Emil” című regényében is visszatérnek (pl. az anyatejes táplálás szükségességét, az életkornak megfelelő, természetes nevelést, a könnyű ruházatot, a játékoságot). A mallorcai író pedagógiai műve meglepően modernnek tűnik, mert szövegét olvasva egyértelműen kiderül, hogy szerzője már hét évszázaddal ezelőtt a gyerekekre nem kicsinyített felnőttként gondolt, hanem egy olyan, sajátos fejlődési utat bejáró lényre, akinek joga van a gyermekkorához, és akinek szabadságot kell biztosítani a kiteljesedéshez.

Előadásunknak ezen a pontján meg kell említenünk, hogy X. Alfonz király éppúgy, mint Ramon Llull mester ismerte és részben használta is a kevéssel előtűk élt, illetve kortárs hispániai muszlim gondolkodók pedagógiai gondolatokat is tartalmazó műveit. Például a Guadixban (Granada mellett) született tudós, Ibn Tufajl (megh. 1185) utópisztikus művét, amely tulajdonképpen egy fiúnak, **Hajj Ibn Jakzán**-nak a története, aki az Indiai-óceán egy lakatlan szigetén nő fel. Ibn Tufajl – saját bevallása szerint – azért írta meg művét (mely Ibn Szína „Keleti bölcsesség” című művének mintájára egy ember fejlődését vázolja, és amely támaszkodik Ibn Báddzsá /Avempace/ „Magános ember vezetése” című művére), hogy megossza olvasóival a bölcsesség elérésére vonatkozó azon titkokat és misztériumokat, amelyeket ő maga ismert, és amelyeket már évszázadokkal korábban nagyra becsülték a tudósok. A főhős értelmi fejlődése a már Arisztotelésznél is jól ismert, és a középkori muszlim filozófusok által is kedvelt és gyakran emlegetett 7 éves időszakok szerint került kifejtésre. Ibn Tufajl ismerte a gyermek- és ifjúkori megismerés négy fokozatára (4 x 7 év) vonatkozó, al-Ghazzáli által leírt jellemzést. Eszerint az első hét év az érzéki szemlélet, a következő az értelemszerű megismerés, az azt követő a gondolkodó ész, az utolsó hét esztendő pedig az átélés, az intuíció korszaka.^[16]

Reneszánsz-kori elképzelések a gyermekről és neveléséről

A spanyolországi reneszánsz az itáliaihoz hasonlóan, bár ahhoz képest némi fáziskéséssel óriási elméket adott Európának. Az antik és középkori elődökre figyelő, ugyanakkor azok meghaladását kitűző spanyol humanisták többsége kiváló egyetemeken tanult (Salamanca, Alcalá de Henares), nyelvi és filozófiai értelemben véve is felkészülten látott neki a személyre szabott, az egyéniségre figyelő nevelési tervek kidolgozásának. Rodrigo Sánchez Arévalo (1404-1470), Antonio Nebrija (1444-1522)^[17] pedagógiai munkássága spanyol, míg Juan Luis Vivesé (1492-1540) kifejezetten európai dimenziót jelenít meg a nevelés- és gyerekkortörténet kapcsán. Arévalo királya, IV. Henrik tanácsosának buzdítására írt könyvet a nevelésről, melyben különösen a kisgyerekek etetésével, ápolásával foglalkozott, főként ókori szerzőkre támaszkodva.^[18]

Nebrija a latin és castellano nyelv tanulását könnyítő nyelvkönyveken és szótárakon kívül 1509-ben „De liberis educandis” címmel szerkesztett egy gyermeknevelési útmutatót korábban írt leveleiből.^[19] Ez, hasonlóan számos más, korabeli nevelési témájú műhöz, főként klasszikus szerzőktől vett gondolatok kompilációja, ám kiegészítve az író apaként tett saját, személyes tapasztalataival. Ebben Nebrija a gyermeki életkor arisztotelészi szakaszolását adja, és művében mindvégig hangsúlyozza azt, hogy a gyermek természetes képességeihez kell igazítani a nevelést, és nem szabad ezek ellen harcolni. A szoptatásról, öltöztetésről, testi és értelmi nevelésről szólva Nebrija is sok ponton messze megelőzte Rousseau gondolatait.

Mindez a Spanyolországban oly népszerű szerző, Rotterdami Erasmus, és valenciai származású barátja, levelezőtársa, Juan Luis Vives^[20] gyermeknevelési elképzeléseiről is elmondható. Mindketten kiálltak az anyatejes táplálás mellett, és a dajkaság intézménye helyett az édesanyák nevelő szerepét hangsúlyozták. Vivesnek a gyerekkortörténet kutatása szempontjából legkiemelkedőbb műve a „Linguae Latinae Exercitatio”, ez a kis könyvecske, melyet segédletnek szánt a latin nyelv tanulmányozásához.^[21] Ebben a – valószínűleg saját, valenciai gyerekkorát idéző – műben a spanyol humanista részletesen bemutatta a 16. század Katalóniájának gyermekeit, kitérve játékaikra, étkezési, öltözködési, viselkedési szokásaikra, rávilágítva családban elfoglalt helyükre, tanulásról, iskoláról való gondolataikra, kamaszkori törekvéseikre és szóhasználatukra, jutalmazásuk és fegyelmezésük kérdéseire. A kora újkori gyermekség-történet minden bizonnyal egyik legkiemelkedőbb forrásával állunk szemben a Vives-féle dialógusgyűjtemény esetében.

A spanyolországi reneszánsz kapcsán ki kell emelnünk néhány olyan kiváló orvos nevét is, akik műveikkel szintén nagyban hozzájárultak a gyermek, illetve magának az embernek a megismeréséhez, például Andreas Laguna, Miguel Servet és Huarte de San Juan. Ez utóbbi navarrai orvos például az emberi lélek és a szomatikus rendszer közötti kapcsolatokat kutatva mondta ki azt a tanítást, hogy mindenki tehetséges valamiben. Művében^[22] kifejtette, hogy az újszülöttek nem „tisztá lappal” jönnek a világra, hanem úgy, hogy számos öröklött adottsággal rendelkeznek, és az emberek közötti különbségek szerinte agyi eredetűek. Úgy gondolta, mindezt kiemelten figyelembe kell venniük azoknak, akik gyerekek nevelésével foglalkoznak. Mielőtt ugyanis egy ifjú embert valamilyen tudomány művelésére szánnak szülei és nevelői, fel kell fedezniük a növendék értelmének

rejtelmeket. Úgy vélte, a tudományok művelése szempontjából tulajdonképpen kedvező, hogy minden ember más, mert így valamennyi területnek akad művelője. Ideálja egy olyan társadalom volt, ahol mindenki azzal foglalkozik, amihez a legnagyobb tehetsége van.^[23]

A korszak gyermekkortörténeti írott forrásai közül érdekességként említjük még II. Fülöp király kislányaihoz írott leveleit, amelyekből kiderül, hogy a birodalma ezer gondjával elfoglalt uralkodó még legfáradtabb éjszakáin is mindig szakított időt arra, hogy gyermekeit tanulásra buzdítsa, gyengéd szavakkal vigasztalja, vagy éppen játékokról írjon nekik. Igazi pedagógus volt, aki kislányainak kiszínezni való betűket, lovacskás könyveket, nagy doboz édességeket küldözgetett. Aggódott tőle távollévő gyermekei egészsége miatt, és leveleiben saját élményeivel szórakoztatta őket.^[24]

A reneszánsz-kori eszmetörténet fenti műveit vizsgálva jól látszik, hogy a humanista tudósok spanyol földön is kiemelt figyelmet fordítottak a gyermekek, egyáltalán a nevelés problémái felé. Ezen a földrajzi területen is elmondható azonban, hogy a klasszikusokra és a középkori keresztény-muszlim-zsidó kultúrkör műveire alapozott pedagógiai gondolatok csak lassan hatották át a társadalom szélesebb rétegeit. A hatás azonban már a 16. századi Spanyolországban jól nyomon követhető. Vives és mások szegényekről írott művei például a nyomorgó és elhagyatott gyerekekre irányították a figyelmet. Az egyéni tulajdonságokról szóló filozófiai és orvosi művek segítettek a tudatos és átgondolt nevelés kiteljesedésében, úgy az iskolák, mint a magánnevelés szintjén. A folyamat Hispániában is előbb ment végbe a városokban, mint vidéken, de az egyházlátogatási jegyzőkönyvek és zsinati iratok tanúbizonysága szerint a falvakban is számos változás kezdődött a gyermekek védelme és nevelése érdekében.

Gyermekek az újkorban

A spanyolországi kora újkor egyik legkiemelkedőbb gondolkodója az Európában nagy hírnévre szert tett aragóniai jezsuita tudós, Baltasar Gratianus (1601-1658) volt. Élete arra a korszakra esett, amikor hazáját háborúk gyötörték, és ő – hasonlóan több kortársához – nem látott más kivezető utat a zűrzavarból, csakis a nevelést, az erények kialakítását. A jellemnevelést, s – ahogy ő fogalmazott rendkívül találóan és modernül – a „fogyasztó ember” legyőzését kisgyermekkorban kell kezdeni, mégpedig ragaszkodva a természetes elvekhez. Ő is – sokadikként a sorban – már jóval a 18. század előtt megfogalmazta a leggyakrabban elsőként Rousseau-nak tulajdonított pedagógiai gondolatokat nevelésről, gyermeki természetről, szülők és nevelők szerepéről stb. „El Criticón” című munkájában^[25] például olyan mondatokkal írt éles társadalom-kritikát, amelyek szinte szó szerint megismétlődtek a svájci pedagógus 1762-ben kiadott „Emil”-jében. (Gratianus művének viszont a középkori muszlim gondolkodó, Ibn Tufajl fentebb már említett könyve volt az előzménye.) Művei nagyban hozzájárultak a jezsuita nevelési elvek 17. századi modernizálásához.

A gazdaságfejlesztés lázában égő Spanyolország ebben a században sokat tett az elhagyott kisgyerekek érdekében. Az elnéptelenedett Kasztília benépesítése, az ottani gazdaság felvirágoztatása érdekében speciális kórházakat és menhelyeket építettek az árváknak, akiknek a képzésével megpróbálták megoldani a kézművesipari, katonai és tengerészeti állások feltöltését. Ez volt az a korszak Spanyolországban, amikor csökkentették az egyetemek és egyetemisták számát, betöltötték több helyen a nyelvtan tanítását (például IV. Fülöp az elhagyott gyerekek kórházában, 1623-ban), mert az uralkodói körök megítélése szerint az orvosok, ügyvédek és teológusok tömegei helyett kétkezi munkásokra volt inkább szükség.^[26] Ez a mozzanat a spanyol gyermekortörténet kétségkívül egyik legsajátosabb fejezete, mert – jóllehet, törvényekkel alátámasztható, hogy kiemelten fontos volt a gyermekek védelme – a nevelési-képzési célok a birodalom gazdaságfejlesztési eszményeit tükrözték, és a gyermekek jelentős része tulajdonképpen csak eszköz volt ezen elképzelések megvalósításához.

A felvilágosodás korának gyermekképe

A 18. században Spanyolországban is folyt a szekularizáció, a centralizáció és az államszervezet uniformizálása, ami ezen ország esetében a dinasztia-váltásnak is következménye volt. Bár a felvilágosodás gondolkodói műveikben hirdették az „ész erejét”, és elismerték az „oktatás egyenlőségének” elvét, valójában ezt úgy képelték el, mint Európa más országaiban is kortársaik többsége: minden ember számára a társadalmi származása szerint és az állam érdekeivel összhangban kell nevelést nyújtani. Miként Delgado írja, a spanyoloknál ugyanaz ment végbe ekkoriban, mint például Angliában vagy Franciaországban, azaz a tudás kincsét az uralkodói körök igyekeztek megtartani a legfelső, gazdaságilag erős társadalmi rétegek számára, míg az állam többi lakójának annyi tudást szándékoztak nyújtani, hogy képesek legyenek munkájukat még jobban ellátni az állam gyarapodása érdekében.^[27] A spanyol állam kevésbé szentelt figyelmet az alapfokú iskoláknak, így tulajdonképpen a kisgyerekek nevelését a 19. század közepéig többnyire elhanyagolták. Az akkoriban kiszélesedő sajtó ugyan érintette a nevelés, a gyermeki lét kérdéseit, de a cikkek leginkább a szoptatás problémáival, illetve a vadon élő (farkas)gyermekek tulajdonságainak és nevelhetőségének a kérdéseivel foglalkoztak. (Ez utóbbi a 18. század egyik legfelkapottabb, mondhatni „divatos” témája volt Európa-szerte.)

A legtöbb spanyol pedagógiai értekezést ebben a században egyházi személyek írták, például a katalán Baldiri Reixac^[28] vagy Luis de Olot,^[29] akik azonban műveikben magáról a gyermekről alig szóltak, inkább a nevelés módszereiről, a tanító munkájáról. A korszak legnagyobb spanyol pedagógiai újítója Martín Sarmiento (1695-1772) volt, aki „La educación de la juventud” címmel írt művet 1768-ban. A gyermekszemlélet vonatkozásában ebben a könyvben – hasonlóan kora több más európai szerzőjéhez – ő is elsősorban Comenius és Rousseau gondolataiból merített, jóllehet, ez utóbbi szerző „Emil” című regénye 1764-ben Spanyolországban is indexre került, egy évvel később Madridban pedig a könyvet nyilvánosan elégették.^[30] Különleges és megkapóan modern hangvételű kútfő a 18. századi spanyol pedagógiai irodalom egyik terjedelmes forrása, melyet egy zaragozai hölgy, bizonyos Josefa Amar y Borbón^[31] vetett papírra 1790-ben, az „Értekezés a nők testi és erkölcsi neveléséről”.^[32] Ez a mű nem csupán amiatt érdekes, mert szerzője nő volt, hanem azért is, mert témája a lányok nevelése, és valójában legtöbb fejezete a kisgyermekkor neveléséről szól. A várandós anya életvezetésétől a szoptatáson, a járás- és beszédtanításon át a gyermekek etetésének, öltöztetésének, a korabeli gyermekbetegségeknek a bemutatásáig a gyermekortörténet szempontjából számos fontos és érdekes téma tárgyalását láthatjuk ebben a könyvben.^[33]

További több tucatnyi értekezés^[34] és a korabeli újságokban megjelent cikk^[35] jelezte a spanyolországi szerzők és nevelők (valamint az olvasók) nevelési kérdések iránti megélnkülő érdeklődését a 18. század végén. Míg az értekezések fő

témája maga a nevelés volt, a lapokban leginkább a gyermekápolás- és gondozás kérdéseivel foglalkoztak. A barcelonai *Diario* vagy a madridi *El Pensador* és az *El Censor* című újságok szinte folyamatosan cikkeztek például a szoptatás kérdéséről. Mivel ebben az időszakban Spanyolországban is megindult a nők munkába állása, a nagyvárosi környezetben élő családok körében divatba jött szegényebb, vidéki falvakból (pl. Extremadura, Navarra településeiről) szoptatós dajkát fogadni vagy a gyermekeket odaküldeni. Így viszont rendkívülien megnőtt a gyermekhalandóság, ezért az orvosok és nevelők próbálták tájékoztatni az édesanyákat gyermekük szoptatásának fontosságáról.^[36] Jóllehet a felvilágosodás századában több spanyol törvény is született az elhagyott vagy kitett gyermekek felnevelésével kapcsolatban, a számukra létesített állami vagy egyházi menhelyek, gyűjtőkórházak gondozásukra, nevelésükre kevés figyelmet fordítottak.

Gyermekek a 19. században

A 19. században Spanyolországban is kezdett gyökeresen megváltozni a gyermekkép és a gyermekek helyzete. Az óvodai nevelés, a kötelező iskoláztatás kiteljesedése, a gyermekgyógyászat fejlődése és a gyermekbetegségek, járványok leküzdésében tett küzdelmek Európa eme délnyugati részén is napirenden voltak. 1857-ben megjelent a tankötelezettséget bevezető Moyano-féle törvény, amelynek nyomán Spanyolországban is lendületet vett az iskolahálózat bővülése.^[37] A század közepén egyre nagyobb számban megjelenő, már nem csupán a gyerekekről, hanem a gyerekeknek készített sajtótermékek és könyvek is jelzik mindezt. Csak Madrid esetében elmondható, hogy az 1840-es és 50-es években olyan időszakos kiadványok láttak napvilágot, mint például az „El Mentor de la Infancia” (1843-45), az „El Museo de los Niños” (1847-50), az „El Mentor de las Familias” (1849-51), a „La Aurora” (1851-52) vagy a „La Educación Pintoresca” (1857-58).^[38] Ezek a lapok célkitűzésük szerint nem csupán nevelni szeretnének a kicsiket, hanem szórakoztatni is, ezért számos (főként moralizáló) mesét, rejtélyes feladványt, rajzot és gyerekjáték-leírásokat tartalmaztak.^[39] Hozzá kell tennünk azonban, hogy Spanyolországban a Moyano-féle törvény ellenére még az 1860-as évek végén is a 7 évesnél idősebb lakosság 70,73%-a írástudatlan volt, így a fentebb sorolt sajtótermékek valószínűleg csak igen szűk olvasóközönséghez jutottak el.

Rabaté Colette, franciaországi kutató nő sajtótörténeti elemzésében kimutatta, hogy a korszak Spanyolországában a szülők egyre fontosabb szerepet vittek gyermekeik nevelésében, e munkát már nem csak az iskolára bízta. A gyermek megismerése, viselkedésének megértése, játéktevékenységének kutatása a 19. század második felére az Ibériai-félszigeten is fontos pedagógiai kérdésekké váltak. Ez utóbbi téma, vagyis a játékfajták leírása, a különböző játékok csoportosítása és értékelése terjedelmes helyet foglalt el a lapokban. A leírások szerint a 19. század közepén a spanyolországi kislányok kedvenc szerepjátéka a babázás mellett a „vizitálás” volt, vagyis édesanyjuk, nőrokonai viselkedésének utánzása, akik gyakran mentek látogatónak egymáshoz, illetve sokszor fogadtak vendégeket. A kisfiúk szívesen és sokszor vívtak csatákat, kártya- és homokvárakat építettek, és kedvelt volt körükben a „bíróági tárgyalások” imitálása.

A korabeli spanyol sajtóban és más, nyomtatott munkákban is történtek próbálkozások a gyermek fogalmának meghatározására. Egy akkori lexikon szerint a gyermekkor a 7. életévig értendő, az általános felfogás ugyanakkor a 14. életévben, illetve a kamaszkor kezdetében jelölte meg a „határt”.^[40]

Gyermekkép a 19-20. század fordulóján

Spanyolország 1898-ban elveszítette utolsó gyarmatait, ezzel régi, világalraeli dicsősége végképp lehanyatlott. A kiábrándultság, tetézve az ország gazdasági-társadalmi problémáival, az egyes tartományok eltérő fejlődéséből következő gondokkal, friss és kritikus szemléletet eredményezett a spanyol filozófiában és irodalomban. A pedagógiai gondolkodásban is érvényesült az újító szellem, természetesen a külvilág felől érkező, reformpedagógiai áramlatoknak is köszönhetően. A közlekedés és a távközlés forradalmasításának időszakában a Pireneusok nem jelentettek többé akadályt a gondolatok áramlása szempontjából. A nagyhírű és óriási hatású spanyol irodalmi nemzedék, a 98-asok körének több tagja szociális érdeklődéssel fordult a gyermekkor tanulmányozása felé. Életrajzaikban, újságcikkeikben, novelláikban és regényeikben gyakran emlékeztek vissza saját gyermekkorukra, és neveltetésükre. Unamuno, Pio Baroja, Palacio Valdés, Azorín, Ramón y Cajal, Antonio Machado, Pérez de Ayala munkái gyakran politikai-filozófiai töltetűek voltak, így nem csupán a neveléstörténet forrásaiként tarthatjuk őket számon.

E sorból most ezen a helyen mindössze Miguel Unamuno (1864-1936) gyermekkorral és neveléssel kapcsolatos írásaira szeretnénk rövid utalást tenni.^[41] „Amor y pedagogía” című munkájában a neves tudós már 1902-ben leírta, hogy a gyermekkor abszolút döntő fontosságú az ember felnőttkori léte szempontjából. Ebben a művében Unamuno rámutatott a spenceri pozitívista pedagógia alapvető tévedéseire, és úgy határozta meg a szeretetet, mint a leghatékonyabb pedagógiai eszközt. 1908-ban írt „Recuerdos de niñez y mocedad”^[42] című munkájában – több más tanulmányához, újságcikkéhez és leveléhez hasonlóan – személyes gyermekkori élményeit és emlékeit rögzítette. Egyik szép, lírai hangú újságcikkében 1936-ban azt írta, hogy a gyermek „a végtelenségben és az örökkévalóságban él. Az élete nem térben és nem időben létező, nem kötődik sem helyhez, sem időponthoz. Tagadja a tér és az idő mértékét. Nem uralkodik felette sem az óra, sem a kalendárium.”^[43] Unamuno úgy gondolta, a gyermek, a hős és a szent sok közös vonással bír, gyakran kiemelte – Krisztus szavaira hivatkozva – a gyermek ártatlanságát, tisztaságát, és folyamatosan hangsúlyozta írásaiban és beszédeiben a gyermeki képzelet teremtő erejét, és ennek határtalan jelentőségét a világ fejlődése szempontjából. Úgy vélte, a költészet a legjobb eszköz arra, hogy a felnőttek behatolhassanak a gyermekek világába, és az irodalom lehet annak igazi eszköze, hogy létrejöjjön a gyermekiség, a gyermekkor kultusza.^[44] Ezen gondolata alátámasztásához és kibontásához Unamuno áttekintette a spanyol és angol költészet számos alkotását. Hazája romantikus spanyol költői különösen sokat szóltak verseikben a gyermekről, a gyermeki archetípusról, mint olyanról, akiben együtt van a lelki élet teljessége, akiben megvan a világ teljes megújításának a lehetősége, akinek a személye mutatja, hogy az újjászületés állandóan folyik.^[45]

Összegzés

Előadásunk végén szeretnénk megjegyezni, hogy a spanyolországi gyermekkortörténet kutatásának és folyamatának fenti bemutatása korántsem teljes, erre azonban jelen keretek között nem is törekedhettünk. Az elkövetkező évek kutatási feladata lehet az Ibériai-félsziget nevelés- és gyermekortörténetének árnyaltabb, széles forrásbázison nyugvó magyarországi bemutatása, különös tekintettel a most általunk nem érintett 20. századi művekre és történetekre, a szabad tanítás, a katolikus

iskolamegújító mozgalmak vagy éppen az ottani egyéb reformpedagógiai kezdeményezések áttekintésére.

Az általunk eddig átvizsgált forrásanyag és a róluk született feldolgozások ugyanis megerősítik azt a feltevésünket, hogy a tőlünk oly távoli, ám sokszínű kultúráját és a kontinensek közötti kapcsolatteremtő, kezdeményező szerepét tekintve Spanyolország fontos tanulságokkal szolgálhat Európa nevelés- és gyermekségtörténetét illetően. Ami egészen bizonyosan jól látszik például, az az, hogy Hispánia területén a pedagógiai gondolkodás és a gyermekszemlélet kapcsán is hosszú évszázadokon át óriási hatással voltak egymásra az ott élő különböző vallású, kultúrájú népek. A félsziget számos esetben vélhetőleg élen járt a modern pedagógiai gondolatokat illetően kontinensünk más területeihez képest, ám ez földrajzi zártsága révén gyakorta rejtve maradt az európai kortársak szeme elől. Isidorus, Vives, Gratianus és Unamuno közismert gondolatai mellett azonban számos spanyol szerzőnek helye van az egyetemes neveléstörténeti munkák oldalain.

JEGYZETEK

1. Lásd pl.: Goldziher Ignác 1874-ben tartott akadémiai székfoglaló beszédjét a spanyolországi iszlámról, illetve a legutóbbi évtizedekben Anderle Ádám professzor Spanyolország-történeti kutatásait.
2. Alianza, Madrid, 1982.
3. Pl.: Historia de la familia. (Ed.: Burguière, André – Klapisch-Zuber, Christiane – Segalen, Martine – Zonabend, Françoise) Alianza, Madrid, 1988.; Historia de la vida privada I-V. (sorozatszerk.: Ariès, Philippe – Duby, Georges) Taurus, Madrid, 1988-89.; Historia de las mujeres en Occidente I-IV. (dir.: Duby, Georges – Perrot, Michelle) Taurus, Madrid, 1992.
4. Pl.: Delgado, Buenaventura: Historia de la infancia. Ariel, Barcelona, 1998.; Arangueren – Cerezo – Pinillos et al.: Infancia y sociedad en España. Hesperia, Madrid, 1983.; Piñero, José María López – Bujosa, Francesc: Los tratados de enfermedades infantiles en la España del Renacimiento. Cátedra de Historia de la Medicina, Universidad de Valencia, Valencia, 1982.; Voltes, María José y Pedro: Madres y niños en la historia de España. Planeta, Barcelona, 1989.; Bajo, Fe – Betrán, José Luis: Breve historia de la infancia. Ed. Temas de Hoy, Madrid, 1998. stb.
5. Pl.: Watson, Foster: Tudor School-boy life – The Dialogues of Juan Luis Vives. Frank Cass & Co. Ltd., London, 1970.; Rabaté, Colette: Juegos y educación en algunas revistas infantiles madrilenas de mediados del siglo XX = Historia de la Educación, vol. XII-XIII. Salamanca, 1993-94., 365-382. o.
6. Delgado i. m. 62-65. o.
7. San Isidro de Sevilla: Etimologías I-X 2 vols. (Reta, José Oroz – Casquero, Manuel A. M. – Diaz y Diaz, Manuel C.) Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid, 1982.
8. Uo. VII, 46.
9. L. pl.: Alfonso X El Sabio: Primera partida. Ed. Bonet, Juan Antonio Arias, Universidad de Valladolid, Valladolid, 1975.
10. Delgado i. m. 73. o.
11. II., VII. fej., III. törv.
12. IV., XIX. fej., V. törv.
13. II., VII. fej., IX. törv.
14. Delgado i. m. 86-87. o.
15. Llull, Ramon: Libre d'Evast e d'Aloma e de Blanquerna (Obres essencials) 2 vols. Selecta, Barcelona, 1957. A könyv magyar nyelvű részletét lásd: „**A gyermek neveléséről**”. In: A tudás kapui. Szerk., ford.: Kéri Katalin; Tárogató, Budapest, 1995. 64-65. o.
16. Ibn Tufajl: **A természetes ember**. Gondolat, Budapest, 1961. Fordította: Katona Tamás; és El filósofo autodidáctico. Publicaciones de las Escuelas de Estudios Arabes, Madrid, 1948. Trad.: González Palencia Angel.
17. Az „Antonio Nebrija.” tulajdonképpen álnév, a humanista tudós valódi neve Antonio Martínez de Cala y Xarava volt. Életművének bemutatását lásd: Kéri Katalin: **Nebrija, a humanista pedagógus**. = Embernevelés, 1997/2. 11-15. o.
18. Arévalo, Rodrigo Sánchez: De arte, disciplina et modo alendi et erudiendi filios, pueros et iuvenes (1453)
19. Nebrija, Antonio: La educación de los hijos. Universidad de Valencia, Valencia, 1981.
20. Életútjáról lásd: Kéri Katalin: **Juan Luis Vives, spanyol humanista**. In: Neveléstörténeti Füzetek, OPKM, Budapest, 1993. 3-11. o.; Válogatott

művei magyarul: [Vives János Lajos válogatott pedagógiai művei](#). Szerk., ford.: Péter János; Kézdivásárhely, 1935.

21. Vives, Juan Luis: Obras completas, t. II. Aguilar, Madrid, 1947. A nyelvkönyv magyar nyelvű részleteit lásd: [Hazatérés és gyermekjátékok](#). In: A tudás kapui. Szerk., ford.: Kéri Katalin; Tárogató, Budapest, 1995. 74-76. o.
22. Huarte de San Juan: Examen de ingenios para las ciencias. Barcelona, 1884.
23. Delgado i. m. 118. o.
24. L.: Cartas de Felipe II a sus hijas. Prol.: Luisa Elena del Portillo Díaz; Ed. Lepanto, Madrid, s. f.
25. L.: Gracián, Baltasar: El Criticón. In: Obras completas. Estudio, edición, bibliografía y notas e índices de Arturo del Hoyo; Aguilar, Madrid, 1967.
26. Delgado i. m. 135. o.
27. Uo. 138-139. o.
28. Instruccions per la ensenyança de minyons. Gerona, 1766.
29. Tratado del origen y arte de escribir bien: ilustrado con veinte y cinco láminas. Imp. de Narciso Oliva, Gerona, 1766.
30. L. róla: Pensado, J. L.: La educación de la juventud de fray Martín Sarmiento. Xunta de Galicia, 1984.
31. L. róla: Kéri Katalin: [Josefa Amar y Borbón könyve az egészségnevelésről](#). In: Egészségnevelés, 1997/5. 252-253. o.
32. Discurso sobre la educación física y moral de las mujeres. Cátedra, Madrid, 1994.
33. Josefa Amar y Borbón könyvének értéke neveléstörténeti szempontból abban is rejlik, hogy benne számtalan, korábbi pedagógiai szerzőkre vonatkozó utalást tett, valamint a végén neveléstörténeti szempontból értékelhető bibliográfiát közölt. Lásd erről: Kéri Katalin: [Halk női hang a 18. századból: Josefa Amar y Borbón](#). = Iskolakultúra, 1997/6-7. 164-166. o.
34. L. ezekről pl.: Mayordomo Pérez, A. – Lázaro Lorente, L. M.: Escritos pedagógicos de la Ilustración. Ministerio de Educación y Ciencia, Madrid, 1988.; Fernandez Clemente, E.: La ilustración aragonesa y la educación. Zaragoza, 1969.; Ortega López, M.: La educación de la mujer en la Ilustración española. = Revista de Educación No. Ext., Madrid, 1988.
35. L. ezekről: Labrador Herráez, C. – De Pablo Ramírez, C.: La educación en los papeles de la Ilustración Española. Centro de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, Madrid, 1989.
36. Delgado i. m. 153. o.
37. Vega Gil, Leoncio (coord.): Moderantismo y educación en España. Estudios en tomo a la ley Moyano. Instituto Florián de Ocampo, Zamora, 1995.
38. L.: Catálogo de Publicaciones madrilenas. Blaso S. A., Madrid, 1929.
39. Rabaté, Colette: Juegos y educación en algunas revistas infantiles madrilenas de mediados del siglo XIX. In: Historia de la Educación – Revista interuniversitaria. Ed. Universidad de Salamanca, vol. XI-XII. 1993-94. 365-382. o.
40. Uo. 367. o.
41. Életrajzával kapcsolatban lásd: García, Manuel Blanco: En tomo a Unamuno. Taurus, Madrid, 1965.; Gullón, Ricardo: Autobiografías de Unamuno. Gredos, Madrid, 1964., Unamuno, Miguel de: Obras completas I. Turner, Madrid, 1995.
42. Unamuno, Miguel de: Obras completas VIII. Autobiografía y recuerdos personales. Escelecier, Madrid, 1966.
43. Unamuno, Miguel de: El día de la infancia. = Ahora, 1936. junio 12. 1104. o.
44. Delgado i. m. 173. o.
45. E téma részletes elemzését lásd: Cerezo Galán, P.: Razón Ilustrada y Espíritu Lúdico. El símbolo del niño en la filosofía. In: Infancia y sociedad en España. i. m. 25-49. o.

Címlapkép: José Roldán (1808-1871) Sevillai srácok c. festménye (Prado Múzeum, Madrid)

Hátlapon: Alvó Jézus (16. századi faragás, Descalzas Reales, Madrid)